

ПРОФ. ИВАН ДУЙЧЕВ КАТО ИЗСЛЕДОВАТЕЛ НА СЛАВЯНСКОТО И ГРЪЦКОТО СРЕДНОВЕКОВНО РЪКОПИСНО НАСЛЕДСТВО

проф. д. ф. н. Вася Велинова
ЦСВП „Иван Дуйчев“

Обикновено името на Иван Дуйчев като изследовател и учен с международен авторитет се свързва с проучването на българската и византийска история през Средновековието. И това е нормално, като се имат предвид основните му публикации, широко разгърнатата научна проблематика, която той следва през творческия си път. Но едва ли можем да си представим неговото научно наследство без една друга страна от изследователската му дейност – интересът към българското и византийското средновековно ръкописно наследство. Интерес и системни занимания със славянските и гръцки ръкописи, без които, струва ми се, постиженията му в областта на изворознанието и средновековната история на Византия и славяните не биха имали това непреходно значение за науката.

Още от времето на работа със своите ментори в началото на научната си дейност В. Златарски, П. Мутафчиев, а по-късно и по време на обучението си в *Школата по палеография и дипломатика* във Ватикана, Дуйчев култивира у себе си задълбочения интерес към ръкописа не само като към източник на информация, но и като към самостоятелен обект на научното изследване, със свои специфични особености, с изисквания за специална методология в проучването му. В началото на научния път у Иван Дуйчев се колебаят като че ли две личности – тази на филолога и тази на историка. Това е естествено, като се има предвид, че по времето

на първите публикации на Ив. Дуйчев славянската филология е заявила вече своето авторитетно присъствие в българската академична общност с трудовете на Л. Милетич, Б. Цонев, Ст. Романски и др. Капиталният труд на Й. Иванов „Български старини из Македония“ е претърпял своето второ издание¹ и резултатите от филологическите проучвания, преди всичко обнародването на нови текстове, допринасят във висока степен за изясняване на отделни спорни моменти от българската средновековна история. Може би за Ив. Дуйчев, формиран в тази високо ерудирана академична среда, чиито представители освен това се отличават и с активни граждански позиции, това е основната причина до края на научната си дейност да използва филологическото и историческо познание в пълен синхрон – в резултат на това редица публикации на учения са образци за това как историко-филологическият подход към ръкописното наследство дава обективни и значими резултати.

Научните публикации на Иван Дуйчев, свързани със средновековното ръкописно наследство могат да се систематизират в няколко направления – обнародване на редки, ценни и труднодостъпни паметници, обвързване на обучението по средновековна история с ръкописното наследство, теоретично осмисляне на литературно-книжовния процес в България и Византия през средновековието.

Може би за някои наши колеги би било изненада, че още в първите си статии от 1931 г., наред с моменти от българската средновековна история, Ив. Дуйчев разглежда лексикографски въпроси, изяснявайки значението и етимологията на отделни думи в речника на Найден Геров, използвайки материал от славянски ръкописи². По-късно, през 1937 г. публикува наблюденията си над творчеството на презвитер Козма, старобългарски писател от X в., по повод изследването на М. Попруженко, излязло година по-рано³. Същата година обнародва: неизвестни текстове за българската средновековна история от ръкопис Vat. Gr. 2014 от XI в.⁴ фрагмент от гръцкия текст на Житието на св. Ромил Видински⁵, паралелно с известната вече славянска версия, която П. Сырку е издал през 1900 г. (в книгата си за *Службата на царица Теофано от патриарх Евтимий*)⁶. Успоредното публикуване на гръцки и славянски текстове, когато става дума за преводна литература, ще стане водещ принцип в научните публикации на Ив. Дуйчев, когато разбира се са налице съответните преписи. Тези студии нагледно демонстрират единството на книжовната традиция на славяните и Византия в областта на богослужебната и богословска литература. Вероятно те са основата, върху която през годините

видният учен-хуманитарист ще изгради своето научно кредо за единството на културните системи на славянския свят и ромейската империя – теза, която той отстоява до края на научната си кариера.

През 1938 г. Ив. Дуйчев разширява наблюденията си не само над смятаните за „традиционни“ извори – гръцките и българските ръкописи, но привлича и съчиненията на първите католически епископи в западнобългарските земи – през 1938 г. в сп. „Родина“ излиза статията му *България и западният свят*, която проследява процесите на навлизането на католическата пропаганда в България през XVII в., свързаната с нея книжнина като носител на западното влияние⁷. Тези процеси се проектират и в епохата на Второто българско царство, тъй като в други публикации от същата година ученият се връща към историята на западноевропейското влияние по българските земи, анализира значението на кръстоносните походи, търговските отношения с Дубровник, Венеция и Генуа и поставя въпроса за влиянието на латиноезичната книжнина върху българската литература през XIII и XIV в. Към това следва да добавим студиите му върху дейността на Петър Парчевич, Петър Богдан Бакшев и техните трудове⁸, разглеждани като фактор за етноконсолидиращите процеси сред българите в условията на османското робство в епохата на предвъзраждането. С тези свои изследвания Ив. Дуйчев не само показва многопосочните влияния върху българската култура, очертава влиянието на византийската книжнина, но убедително и безпристрастно посочва и ролята и значението на католицизма за модернизирането на българската култура на един късен етап от нейното развитие – XVII в. Това личи от монографията му, посветена на католицизма в България, излязла на италиански език през 1937 г.⁹, последвана от студия за католишката архиепископия в София през 1939 г.¹⁰

Натрупванията и опитът през годините водят до редица важни публикации на средновековни ръкописи, които не са загубили значението си и до днес. Такива са: критическото издание на текста на Монемвасийската хроника с обширно въведение и коментар, с превод на италиански език¹¹, редица текстове, свързани с Кирило-Методиевото дело и техните ученици. Тук на първо място искам да отбележа изданието на Гръцкото житие на св. Климент Охридски от Димитър Хоматиан. Ив. Дуйчев публикува житието с разночетения по всичките известни преписи, с паралелен славянски текст. Ив. Дуйчев открива през 1938 г. един обширен гръцки вариант на житието на св. Наум Охридски, запазен в ръкопис от Атинската национална библиотека от 1646 г., Cod. Atheniensis 827¹².

Житието издава почерка на школуван книжовник, с добре обработен риторичен стил, с интересен увод и финална молитва към светителя. Обаче като исторически извор то не е особено надеждно, поради някои неверни сведения – напр. съобщава се, че Климент е ръкоположен за епископ на Дакия, Илирия, Мизия, Панония. В своя по-късна публикация Ив. Дуйчев прави обстоен преглед на житията на Наум Охридски с оглед на значението им като извори. Според учения, ново намереното гръцко житие би могло да реши редица въпроси относно връзките между останалите жития, да даде отговор на въпроса за авторството на пространното гръцко житие и пр.: *...Въпросът за авторството на това произведение е свързан с решението на редица допълнителни питання, преди всичко това за еднаквост или различия наспроти творенията на такива големи църковни писатели, представители на Охридската архиепископия от XIII в. като Димитрий Хоматиан и Константин Кавасила. [...] Връзката на този житиен текст със съставените от Константин Кавасила канони вече подсказва достатъчно в каква насока с най-голяма правдоподобност трябва да дирим автора на житието*¹³. По-нататък в студията авторът отбелязва, че макар и проблематично по отношение на автентичността си, житието е доказателство за почитта към охридските просветители от страна на висшето гръцко духовенство от късното средновековие. Можем само да съжаляваме, че големият български историк не е успял да осъществи своя замисъл да издаде и коментира като извори за времето на Климент и Наум гръцките текстове за св. Наум Охридски. В научния архив на професора, който се намира в ЦСВП, е запазена папката с материали, събирани от него за изданието. Той е имал подготвен текста на житието в ръкопис (дори не е преписан на пишеща машина), редица бележки по неговата историческа достоверност и по връзката му с Мосхополските издания, както и бележки върху славянския превод. Това ни позволява да надникнем в творческата му лаборатория, която може да се характеризира само с две думи – пълнота и прецизност.

Друг ценен български ръкопис трайно привлича вниманието на учения в продължение на десетилетия. Това е *Манасиевата летопис*. Този извънредно ценен книжовен паметник, свързан с българския цар Иван Александър, е бил обект на сериозен научен интерес много преди Ив. Дуйчев да започне системна работа по него. Само ще изброя работите на българските учени М. Дринов¹⁴, П. Гудев¹⁵, Б. Филов¹⁶. През 1934 г. Ив. Дуйчев публикува латинските приписки в *Манасиевата летопис* от преписа за Иван Александър, съхраняван във Ватикана¹⁷. В статията се дава

не само текстът, но се прави обстоен коментар на имената и тълкованията, установява се броят на писачите и времепоявата на приписките, които хвърлят светлина върху битуването на ръкописа. През 1962 г. Ив. Дуйчев издава студията си Миниатюрите на *Манасиевата летопис* с анализ на всяка от 69-те миниатюри¹⁸. През 1963 г. издава фототипно (черно-бяло) целия ръкопис с предговор, който е актуален и днес¹⁹. Следват редица статии, посветени на отделни частни проблеми, свързани с ръкописа: за миниатюрата, посветена на кръщението на русите в поредицата „Древнерусское искусство“, на допълненията към българската история, на бележките в полетата и пр. Така през 1988 г. се стига до критическото наборно издание на текста, реализирано от международен колектив (*Д. С. Лихачев, Ив. Дуйчев, М. Салмина, Творогов*)²⁰. Тази дългогодишна работа на Ив. Дуйчев над един ръкопис позволява на учения да го представи максимално задълбочено – текстологично, тексткритично, археографски и кодикологически, т. е. да покаже комплексния характер на проблемите, съпътстващи изследването на ръкописното ни наследство. Тук няма да се спирам подробно на факта, че единствено участието на Ив. Дуйчев в екипа е направило възможно въобще осъществяването на това важно и модерно за времето си издание. Между другото критичното издание на славянския превод изпреварва с почти 20 години критичното издание на гръцкия текст на хрониката, а издателят му О. Лампсидис, ползва редица публикации на Ив. Дуйчев, доколкото среднобългарският превод пази една архаична версия на гръцкия оригинал. Именно задълбоченият и безпристрастен анализ на кодексите превръща Ив. Дуйчев в авторитетен познавач на ръкописната ни традиция.

Нелекият житейски път на учения е наложил своя отпечатък и върху характера и съдържанието на научните му публикации. След уволнението му от Софийския университет през 1945 г. той е принуден да търси различни средства за преживяване и от този период датира сътрудничеството му със Славчо Атанасов, основател и редактор на Библиотека „Златни зърна“. Той предлага на Ив. Дуйчев няколко заглавия за превод, а след това ги включва в поредицата²¹. Благодарение на това ученият получава и някакви доходи, за да издържа семейството си. От този периода датира и монографията му *Рилският светец и неговата обител*, писана по време на близо двегодишния му принудителен престой в Рилския манастир. И до днес това остава едно от най-пълните и задълбочени проучвания за историята на култа към св. Иван Рилски и на неговия манастир²². Разбира се, след публикуването на труда е добавен нов изво-

ров материал, въведени са в научно обращение и редица нови документи, някои тези на автора са подложени на преосмисляне. Въпреки това събраният на едно място фактологичен материал, концептуалността на изложението и аргументацията на автора правят от това изследване за няколко десетилетия образец за културно-историческа студия.

Като дългогодишен ръководител на Археографската комисия към НБКМ И. Дуйчев неуморно работи за това подходът към средновековното писмено наследство да се развива именно на базата на комплексния анализ, който да открива максимално количество информация в кодексите. Благодарение на натрупания от учения опит в областта и на гръцката и на славянската традиция, той показва ролята на славянските книжовни центрове за съхраняването на гръцките образци и убедително показва, на базата на редица примери, че гръцки текстове, смятани за изгубени, често се появяват в славянски превод, който не само е увеличил тяхната сфера на влияние, но често пъти е станал единственото място, където те са съхранени²³.

Ив. Дуйчев осъзнава ясно значението на средновековните литературни текстове в обучението на студентите по българска история. Още от 1940 г. датира неговото образцово помагало *Из старата българска книжнина*. Т. I. *Книжовни паметници от Първото българско царство*, а през 1944 г. излиза от печат и Т. II - *Книжовни паметници от Второто българско царство*²⁴. В двата тома са подбрани най-представителните текстове на българската средновековна литература. По-обемистите произведения са представени в откъси (Пространните жития на Кирил и на Методий), отделни по-важни текстове са дадени в превод, застъпени са редица извори. Трябва да подчертаем, че всички по-късно издадени христоматии по стара българска литература също ще повтарят структурата и подредбата на произведенията, избрани от Ив. Дуйчев като най-важни и показателни за отделни процеси в литературния живот на средновековна България.

Не можем да не споменем е работата на Ив. Дуйчев над серията *Гръцки извори за историята на България*, в която той взема активно участие и превежда редица гръцки съчинения, които имат пряко отношение към българската история – напр. съчиненията на Козма Индикоплевст, откъси от *Историята* на Приск Такиец, студия за Теодорит Кирски, за Филосторгий, *Анонимния ватикански разказ*, откъси от *Хрониката* на Георги Амартол., *Житие на Николай Студит*, *Чудото на св. Георги с българина* и др. И до днес приносни са студиите му за *Кирило-Методиевската енциклопедия*, за *Речника на българската литература* и за престижното

издание *Lexikon des Mittelalters*, където Иван Дуйчев е автор на всички леми, свързани с българската средновековна история (*персоналия, топографи, исторически събития, културни артефакти*).

И накрая – няколко думи за теоретичното осмисляне на средновековната литература. На Ив. Дуйчев дължим идеята за тясната връзка между византийската и българската книжнина през Средновековието. В редица свои студии той застъпва тезата, че връзката на българската книжнина с Византия не обезличава старата ни литература. Напротив, във всяко произведение ученият търси проявата на специфично българското, на стремежа на старобългарските книжовници да подчертаят свята индивидуалност и самобитност²⁵. За Ив. Дуйчев старобългарската книжнина е израз на българския дух. В публикациите му, посветени на Кирило-Методиевската проблематика може да се открие тезата за гръцкото влияние при създаването на азбуката и нейното първоначално разпространение, теза, която никой днес не оспорва, но също така се вижда и стремежът на учения да покаже градивната роля на българските владетели за запазването и разпространението на славянската писменост. Същевременно в студиите му, посветени на отделни български писатели от тази епоха – Климент Охридски, Йоан Екзарх, Презвитер Козма, Константин Костенечки, личи стремежът му да подчертае тяхната българска самобитност, доколкото самата природа на средновековната книжовна дейност позволяват това.

Този кратък преглед далеч не изчерпва стореното от Ив. Дуйчев за опазването и популяризирането на книжовното ни наследство от средните векове. То е много показателно за метода на научната дейност на големия български историк. Защото историята се пише на базата на документите. Затова архивистиката се стреми към тях, но никога не бива да забравя, че ръкописите са всъщност архивното богатство на средновековието.

Бележки

¹ Иван Дуйчев е автор на рецензия за второто издание – *вж. Иванов, Й.* Български старини из Македония. 2-ро доп. изд. С. БАН, 1931 – Литературен глас, 4, № 144, 28. 02. 1932 г.

² *Дуйчев, Ив.* Принос към българския речник. – Родна реч, 4, 1931, № 4, с. 153–156.

³ *Dujcev, Iv.* Un écrivain bulgare du Xe siècle. – La Parole Bulgareq 2, No 370, 4/6/1937.

⁴ *Дуйчев, Ив.* Нови житийни данни за похода на император Никифор I в България през 811 г. – Сп. БАН, Клон Историко-филологичен и философски, 54, 1937, № 26, с. 147–188.

⁵ *Dujcev, Iv.* Un fragment grek da la Vie de St. Romyle. – *Byzantinoslavica*, 7, 1937, No 1, 124–127.

⁶ *Сърку, П.* Евфимия, патриарха Терновского, Служба преп. царице Феофане. По рукописи XIV–XV вв. Хилендарского монастыря на Афоне. Сп. БАН, 1900.

⁷ *Дуйчев, Ив.* България и западният свят през XVII в. – Родина, I, 1938, № 1, с. 113–133.

⁸ *Дуйчев, Ив.* Архиепископ Петър Парчевич. Политическото значение на българското католичество през XVII век – Родина, II, 1939, № 4, с. 5–19; *Същият*, Две исторически опита на архиепископ Петър Богдан Бакшев. – Родина, II, 1939, № 3, с. 162–163.; *Същият*, Първи прояви на духовно и политическо българско възраждане. – Просвета, 4, 1938, № 1, с. 59–69.

⁹ *Dujcev, Iv.* Il cattolicesimo in Bulgaria nel seccolo XVII secondo I processi informative sulla nomina dei vescovi cattolici. Roma, 1937 (= *Orientalia Christiana Analecta* 111).

¹⁰ *Дуйчев, Ив.* Софийската католичка архиепископия през XVII век. Изучаване и документи. С., 1939.

¹¹ *Cronaca di Monemvasia.* Introduzione, testo critic, traduzione e note a cura di Ivan Dujcev. Palermo, 1976.

¹² Откритият от Ив. Дуйчев текст е публикуван от Е. Трап едва през 1974 г.

¹³ Можем само да съжаляваме, че големият български историк не е успял да издаде и коментира като извори за времето на Климент и Наум гръцките текстове за св. Наум Охридски. Вж. *Дуйчев, Ив.* Пространното гръцко житие и служба на Наум Охридски. – В: Проучвания върху средновековната българска история и култура. С., 1981, с. 187–196.

¹⁴ *Дринов, М.* Нови паметници за историята на българите и техните съседни. Събрани съчинения. Т. I. С., 1909, с. 100–109.

¹⁵ *Гудевъ, П.* Българския ръкописъ във Ватиканъ. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. VI (1891), с. 311–361.

¹⁶ *Филовъ, Б.* Миниатюритѣ на Манасиевата хроника във Ватиканската библиотека. С., 1927.

¹⁷ *Дуйчев, Ив.* Латинските надписи по Ватиканския препис на Манасиевата хроника. – Известия на българския археологически институт, 1934, 8, с. 69–378.

¹⁸ Дуйчев, *Ив.* Миниатюрите на Манасиевата летопис. С., 1962. Изданието има английска, френска, немска и руска версия.

¹⁹ Дуйчев, *Ив.* Летописиста на Константин Манаси. С., 1963.

²⁰ Дуйчев, *Ив.*, *Д. Лихачев, М. Салмина, В. Творогов.* Среднеболгарският превод хроники на Константин Манасий. С., 1988.

²¹ Такива са напр. *Лесков, Н.* На край света (Из спомените на един архиепископ). Прев. от руски *Ив. Дуйчев, С.*, 1947; *Шарл Сеньобос.* Откровена история на френската народност, прев. от фр. *Ив. Дуйчев, С.*, 1946 (= Библиотека Златни зърна. Исторически етюди № 1); *Андре Мора.* История на Съединените щати. 1829–1940. Прев. от фр. *Ив. Дуйчев, С.*, 1947 (= Библиотека Златни зърна. Исторически етюди № 2) и др.

²² Дуйчев, *Ив.* Рилският светец и неговата обител. (= Библиотека Златни зърна № 9).

²³ Центри византийско-славянско общения и сътрудничества. – Труды отдела древнерусской литературы. 1963. Т. 19, с. 107–129.

²⁴ Из старата българска книжнина. Т. I. С., 1940; Т. II. С., 1944.

²⁵ *Dujcev, Iv.* Le rapports littéraires entre Byzance et les Slaves pendant de Haut Moyen âge. – В: Славянские культуры и Балканы. Т. I, 1978, С., с. 229–238; *Ив. Дуйчев.* Взаимоотношенията на средновековната българска книжнина с Византия и съседните ѝ страни. – В: България в света от древността до наши дни. Т. I. С., 1979, с. 299–310; *Iv. Dujcev.* La letteratura greca patristica nella Bulgaria medioevale. – Parnassos, 25, 1983, 173–178.